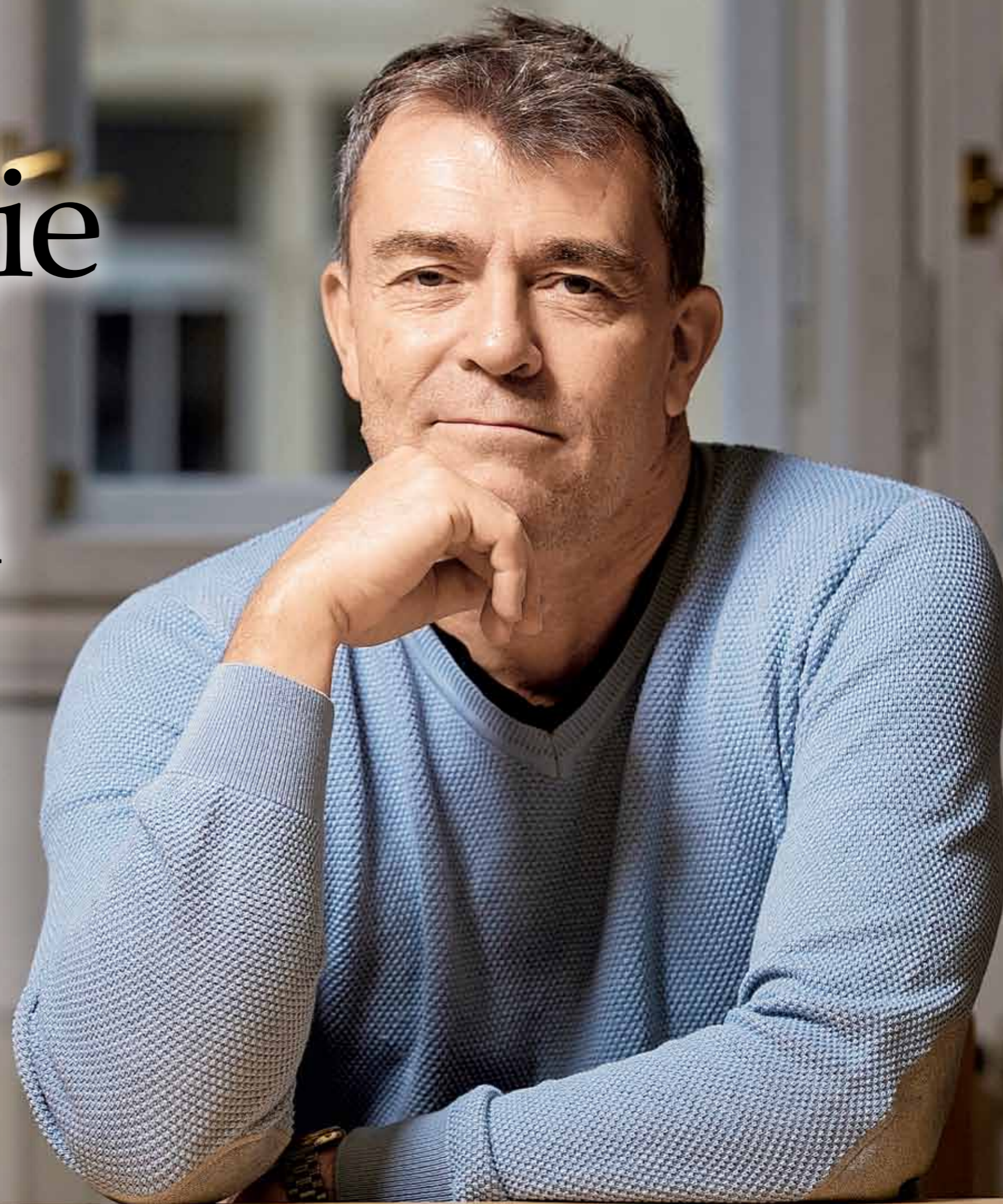


Archeologie slov a významů

„Zálety neměly nic společného s nevěrou,“ upozorňuje autor etymologického slovníku **JIŘÍ REJZEK (56) z Ústavu českého jazyka a teorie komunikace na FF UK v Praze. Která česká slova nedají etymologovi spát? Proč měsíc září nesouvisí s ničím zářivým a jak se vyhnout tomu, abychom někoho protěžovali? A jaké vulgarismy by nás zaskočily v kázání mistra Jana Husa?**



■ Napsal jste knihu o lidové etymologii. Můžete ten pojem vysvětlit?

Lidová etymologie je založená na tendenci mluvčích přizpůsobovat si slova, která jim jsou neznámá. Oni vlastně slyší slovo, které si nedokážou zařadit – nejčastěji to bývají slova cizí –, a pokud mají příležitost, pak si ho „přitáhnou“ k nějakému českému slovu. Někdy změni jeho formu, ale někdy ji ani měnit nemusejí. Třeba když většina lidí uslyší slovo *hřbitov*, předpokládá, že to souvisí se slovem *hřbít*. Přitom to slovo ve skutečnosti vzniklo ze staroněmeckého *frithof*, které přešlo do češtiny, a protože čeština až do 14. století neměla *f*, bylo přejato v podobě *brítov*. A blízkost tohoto slova se *hřbít* byla tak svůdná, že mluvčí si výslovnost přizpůsobili a jednoduchým přesmykem a přidáním *h* vznikl *hřbitov*. Takových případů existuje spousta.

■ Kvůli lidové etymologii prý nesprávně říkáme a píšeme „protěžovat“, protože si to spojujeme s „tíhou“...

Ano, to je dobrý příklad toho lákavého kořene, jemuž slovo přizpůsobíme, protože ta podoba *protěžovat* tu má i dobrý smysl. Slovesa s kořenem *-těž-* běžně používáme (*obtěžovat, zatěžovat*), a do toho přijde nějaké cizí slovo, které pasuje do té slovní čeledi a má zdánlivě i odpovídající význam „prosazovat váhou (tíhou) svojí osobností“. A pak stačí tu podobu, která odpovídá tomu původnímu francouzskému *protéger* (*správně by se protežovat mělo psát bez háčky nad e, pozn. red.*) jen drobně upravit graficky. Ale tohle je celkem známý příklad, to přejetí je poměrně nové a myslím, že většina novinářů a jiných uživatelů si už dnes na to správné psaní dává pozor.

■ Lidé tedy potřebují mít neznámé slovo někam zařazené...

Myslím, že je přirozené spojit si je s něčím, co nám dává smysl, potřebujeme si nová slova nějak utřídit. Další příklad, který mě napadá, je *září* – název měsíce. Ten si asi většina lidí spojuje se slovesem *zářit*, i když má vlastně stejnou etymologii jako následující měsíc – *říjen*. Znamená totiž *za říje*, staročesky *za řúje*, tedy „během říje“. Je pozoruhodné, že pro naše předky byla jeleň říje tak důležitým pojmem, že po ní pojmenovali dokonce dva měsíce v roce. Zajímavé na zkoumání lidové etymologie je, že takhle člověk někdy odhalí sám svoje vlastní falešné etymologie.

■ Takže vy sám jste se také na nějakém českém slově nachytl?

Přesně tak. Ten termín lidová etymologie, který byl zaveden v polovině 19. století jedním německým lingvistou, je dnes celkem všeobecně považován za nepříliš výstižný. Tehdy, v době dozívajícího romantismu, panovala představa, že podobné etymologie dělá lid, jakýsi kolektivní lidový duch. Dnes ale víme, že je to záležitost spíš individuální a že proti lidové etymologii nejsou imunní ani jazykovědci a jiní vzdělanci. Konkrétně si vzpomínám na slovo *zálety*, které mi přišlo, že je evidentně a stoprocentně odvo-

„Husovi byste už rozuměl docela dobře.“

zené od slovesa *létat*. Ten prefix *za-* tu má negativní konotace jako *zahýbat, zanášet, závidět* nebo *záchod*, tedy něco jako „dělat bokem, potajmu“, všechno tu zdánlivě pasuje. Ale když jdete hlouběji do etymologie (a stačí se podívat do Jungmannova slovníku), zjistíte, že ten kořen *-let-* vlastně znamená něco jiného, protože *chodit na zálety* původně neznamenovalo „mít pletky, být nevěrný“, ale „chodit na námluvy“, původně asi „vemlouvát se do přízně“ (souvisí se staročeským *letný* „důvěrný, milý, přátelský“). Ten významový posun není moc velký, ale došlo k němu evidentně vlivem slovesa *létat*.

„Když většina lidí uslyší slovo *hřbitov*, předpokládá, že to souvisí se slovem *hřbít*“, přibližuje etymolog Rejzek. Slovo ale vzniklo ze staroněmeckého *frithof* (ohrazený prostor, dvůr kolem kostela), původně znělo *brítov*.



▲ Popularizační knížka autorského kolektivu pracovníků Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK v Praze, na níž se Jiří Rejzek podílel.

■ Česky mluvíme tisíc let. Které historické změny v češtině byly nejzásadnější?

Kdybychom hledali hláskoslovné změny, jež češtinu nejvíce odlišily od okolních slovanských jazyků, asi by to byly změny, které probíhaly ve staré češtině, nejvíc asi od 14. do 16. století. Jsou to třeba přehlásky jako *duša* – *dušě* (ta je tedy už z přelomu 12. a 13. století) nebo *jutro* – *jitro*. Všechny ostatní slovanské jazyky tu mají *a*, respektive *u*. Pak jsou to různé diftongizace a monoftongizace (*změna samohlásky na dvojhlásku a naopak, pozn. red.*) jako změna *ú* v *ou* (*mouka* oproti slovenskému

múka), *ó* v *uo* a pak v *ů* (*bůh* proti *boh*), *ie* v *í* (*bílý* proti *biely*).

■ Kolik by dnešní člověk rozuměl z autentického Husova kázání?

Myslím, že Husovi byste už mohl rozumět docela dobře. Ten největší zlom nastal právě někdy na přelomu 14. a 15. století, to znamená ještě před Husem, kdy z češtiny (ale i většiny jiných slovanských jazyků) začínají mizet jednoduché časy minulé, které porozumění textu z dnešního pohledu ztěžovaly asi nejvíc. Hláskové rozdíly nám podobu slov tolik nezastírají, dokážeme si je domyslet, takže od 15. století už je češtině rozumět docela dobře.

■ A rozumět staroslověnštině Cyrila s Metodějem by tedy bylo horší...

Staroslověnština je jiný jazyk než čeština, je to jazyk v zásadě jihoslovanský, historicky nejbližší bulharštině. Ale dnešní bulharština už je zase samozřejmě podstatně jiná. Nesmíme však zapomenout, že v 9. století, když Cyril a Metoděj tento jazyk přinesli na Velkou Moravu, rozdíly mezi slovanskými jazyky byly výrazně menší než dnes. To znamená, že tehdy tomu jazyku bylo docela dobře rozumět.

■ Pokud byste chtěl slyšet nějakou autentickou starou češtinu, která by to byla a proč?

Asi bych nejradši slyšel pozdní praslověnštinu, řekněme zhruba z 9. století. A to z jednoduchého důvodu – abych slyšel, jak se vyslovovaly takzvané *jery* (*dvě ultrakrátké praslovanské samohlásky, pozn. red.*).



▲ Září, nebo říjen? Je to jedno. Měsíc září totiž nemá nic společného se zářením, ale stejně jako říjen s říjí. „Znamená totiž za říje, staročesky za řúje, tedy během říje,“ vysvětluje Jiří Rejzek.

My si je zvukově představujeme jako velmi krátké *U* a velmi krátké *I*, ale jak se to přesně vyslovovalo, nevíme. Rád bych se ovšem podíval i do starších období, protože kdybychom třeba slyšeli, jak se mluvilo v Sámově říši na začátku 7. století, mohlo by nám to osvětlit spoustu věcí, a to by bylo

„Staroslověnština je jiný jazyk než čeština.“

opravdu krásné. Zvukovou stránku staročeštiny si myslím dokážeme už celkem spolehlivě představit, ale slyšet praslověnštinu, to by byla opravdu bomba. (*smích*)

■ Četl jsem, že řeka Labe se kdysi jmenovala „bilá“, což souvisí s latinským *albus*,

název tedy bližší německému *Elbe*. Vy umíte vystopovat, jak se české hlásky v minulých stoletích měnily. Proč ale k takovým změnám vůbec došlo?

Příčiny jazykových změn nejsou úplně jasné, ale třeba u takovýchto metatezí (*přesmyků hlásek ve slově, pozn. red.*) je to součást širší praslovanské tendence k odstraňování souhláskových skupin – v tomhle případě skupiny *-lb-*. Praslověnština souhláskové skupiny postupně likvidovala, a protože *l* je podobně jako *r* slabikotvorná souhlásková, tedy trochu podobná samohláskám, změny v těchto skupinách přišly na řadu jako poslední. My dokonce víme celkem přesně, kdy to bylo. Ukazuje nám to cesta slova *král* do slovanštiny. To je přesmyk jména *Karl*, jména francéského panovníka Karla Velikého. Z toho je jasné, že metateze musela být živá ještě na začátku 9. století, kdy Slované na vlastní kůži pocítili moc tohoto vladaře. My tedy máme řadu indicií, jimiž historicky změnu dokážeme doložit.

■ Vy vlastně minulostí slova odemykáte národní minulost...

Etymologie a historická jazykověda dokážou o starší době kolikrát říct víc než historie nebo archeologie. Právě proto, že se do jazyka promítá i běžný společenský vývoj a každodenní život. Takové věci se v jazyce dají vystopovat.

■ Několikrát jsem u výkladů Bible narazil na to, že třeba věta „i poznala ho“ v dnešní řeči znamená, že spolu spali. Mohli bychom si něco říct i o posunech významů?

Tohle je spíš příklad eufemismů, které se v Bibli, ale i jinde používají pro zastření, řekněme, některých delikátních skutečností, ale změny významů jako takové k vývoji slov jistě patří. Stejně jako jsme se bavili o změnách formy, prodělává slovo i změny



významu. A tyhle posuny si nijak nezada- jí se složitostí vývoje formálního. Kdysi mě například zaujalo slovo *capart*, které ve staré češtině znamenalo jakýsi druh hodno- stářského pláště (z latinského *tabardum*, staročeské podoby byly i *tapart*, *tabart*). Ten plášť pak asi vyšel z módy a užívání a slovo začalo znamenat „chatrný žebračský oděv“. To se drželo až do nějakého 19. sto- letí, kdy u Jungmanna vedle toho najdeme i významy „onuce, hadr“, „drobné peníze“, „něco malého, chatrného“, až se pak na začátku 20. století to slovo objeví ve významu „malé dítě“.

■ A víte, co se mezitím stalo?

Tušíme, že v té poslední fázi zřejmě má zase prsty lidová etymologie, kvůli níž se to slovo asociovalo se slovem *capat*. Bylo tady periferní, málo používané slovo *capart*, které nejednou ožilo v úplně jiném význa- mu. Něco podobného se stalo u slova *chabrus* (být *chabrus* na nervy, na plíce), které údajně oživil spisovatel Bohumil Hrabal. Přitom když se podíváte do *Slovníku spi- sovného jazyka českého*, který byl dokončen začátkem 70. let, najdete tam *chabrus* jako slovo z hebrejštiny, které znamenalo „spol- čení pro obchodní nebo politické machi- nace“. Toto zcela periferní slovo se vrátilo

do užívání v úplně jiném významu vlivem slova *chabý*, jehož význam také převzalo. Toto jsou také případy svého druhu lidové etymologie. Pokud jde o další zajímavé po- suny, nedávno jsem se věnoval starým slo- vům přejatým z němčiny a tam si vybavuju slovo *šelma*, jehož středoněmecká předlo- ha znamenala „mor, epidemie, zdechlina“, a stejné významy převzala i stará čeština. V obou jazycích se toho slova pak začalo

„Z indiánských jazyků má čeština přes stovku slov.“

užívat i jako nadávky, podobně jako třeba slova *mrcha* (srov. třeba *šelma sedlák*), a na- konec se v Husově době vyvinul dnešní význam „divoké, lité zvíře“. Takových vý- znamových posunů metaforické povahy samozřejmě najdeme v jazycích celou řadu.

■ Při zkoumání původu slov také zjistíme, že čeština má v sobě mnoho exotických vý- razů z Persie, Tichomoří i Jižní Ameriky.

Teď zrovna jedna moje diplomantka psala o českých slovech z indiánských jazyků a našla přes stovku slov. U většiny z nich

jako *jaguár*, *čokoláda*, *kakao* asi jejich ame- rický původ tušíme, ale ta nová třeba ještě ani nejsou ve slovnících – jako *hamaka* či *guacamole*. Jinak samozřejmě v češtině i ji- ných evropských jazycích máme spoustu exotických výpůjček z Východu. Protože Východ byl tehdy civilizačně dál než Ev- ropa, takže názvy plodin a pochutin jako *víno*, *čaj*, *cukr*, *káva* přišly z Východu. To platí i o exotických zvířatech, například *velbloud* má zajímavou etymologii. Lidová etymologie nám tu opět sugeruje předsta- vu velkého zvířete bloudícího po poušti, ale ještě v 16. století se to slovo v cestopi- sech objevuje i ve významu „slon“. Protože to slovo pochází z gótského *ulbandus* a to je z latinského *elephantus*, řeckého *elephas*, jež znamená „slon“, a to asi z egyptštiny. A je zajímavé, že Slované i Gótové ta velká zvířata, která z vlastní zkušenosti neznali, popletli a nakonec ve slovanských jazycích zůstalo to slovo pro velblouda.

■ Kolik se uvádí, že má čeština slovních jednotek?

Největší český výkladový slovník, což je *Příruční slovník jazyka českého*, jenž vychá- zel od 30. do 50. let minulého století, má údajně asi 250 000 hesel. Je ovšem otázka, co za slovo počítáme, protože my můžeme tvořit v podstatě nekonečný počet odvoze- nin. Můžeme neustále přidávat zdrobněli- ny nebo novotvary, takže v žádném živém jazyci se ten počet slov určit nedá. V mrt- vém jazyci jako třeba v latině se dá sepsat thesaurus, který zahrnuje všechna slova, a tam by se to počítat dalo.

■ Jan Werich vyčítal angličtině, že ne- umí říct „červeňoučké jablíčko“. Myslíte, že čeština dokáže vyjádřit něco, co jiné jazyky neumějí?

V tomhle skutečně mají čeština a další slo- vanské jazyky daleko větší možnosti. Ang- ličtina je víceméně analytický jazyk a tam expresivita pomocí zdobňujících přípon nefunguje. Domnívám se ale, že třeba ani

románské jazyky nebo němčina takové možnosti nemají a to „červeňoučké jablíč- ko“ se v nich také úplně přesně vyjádřit nedá.

■ Kdy jste se rozhodl, že se budete věno- vat zrovna etymologii? Vzpomenete si, co vás na ní zaujalo?

Tak nešel jsem k tomu přímočaře, třeba na střední škole a ještě i ze začátku tady na fa- kultě mě přinejmenším stejně jako jazyk zajímala literatura. Možná klíčové bylo, když jsem se ve druhém ročníku dozvěděl o baltoslovanské jednotě (*teorie vycházející z předpokladu, že baltština a slovanština se vyvinuly ze společného baltoslovanského zá- kladu, pozn. red.*) a o litevštině, a to už tak nějak asi vedlo k zájmu o jazykovou historii a etymologii. Když jsem nastoupil na fakul- tu, byl jsem přijatý na současný český jazyk, ale táhlo mě to spíš k historickým disciplí- nám. Hodně mě ovlivnila příručka *Úvod do etymologie* brněnských autorů Erhar- ta a Večerky, takže hned od prvního roku, kdy jsem tady učil, jsem si tyhle věci nastu- doval a vypsal si výběrový seminář. Měl jsem trochu hendikep v tom, že jsem se tím prokoušával sám, protože v Praze to tehdy

▼ Čeština přejala spoustu slov nejen z jazyků evropských, ale i z jiných kontinentů. „Názvy plodin a pochutin jako víno, čaj, cukr, káva přišly z Východu,“ upozorňuje etymolog Rejzek.



„Velbloud má zajímavou etymologii,“ vypráví Jiří Rejzek. „Sugeruje nám představu velkého zvířete bloudícího po poušti, ale ještě v 16. století se to slovo v cestopisech objevuje i ve významu slon.“ Slovo velbloud pochází z gótského *ulbandus*, které vzniklo z latinského *elephantus*.

nikdo nedělal, a tak to vlastně i zůstalo – centrum etymologického bádání je v Brně.

■ Vybavíte si nějaký svůj vlastní ob- jev z dějin českých slov, který byl pro vás nejpozoruhodnější?

Člověk se samozřejmě snaží něco nového objevit, respektive přijít s novými etymolo- gickými řešeními. Ale prezentuju to hlavně v dílčích studiích a článcích, ve slovníku je toho méně. Když jsem ho začínal psát jako

„Praslovanština z indoevropštiny zdědila 2 000 slov.“

skoro ještě začínající etymolog, recenzent- ka a tehdy asi naše nejvýznamnější etymo- ložka Eva Havlová z Brna mě upozorňova- la, že ve slovníku by měly být především etymologie prověřené a že by tam člověk příliš toho svého vnášet neměl. Etymologie je totiž do značné míry subjektivní a ety- molog by měl sebe pořád korigovat, pořád dělat autocenzuru, jestli ten jeho výklad není moc mimo, když na něj nikdo předtím

ještě nepřišel. Takže ve slovníku jsou hlav- ně mainstreamové etymologie, ale v řádu jednotek tam přesto několik svých etymo- logií mám, například slovo *pelichat*, které jsem spojil se slovinským *peliha* „piha, čer- vená skvrna na tváři“.

■ Používáme dnes slova, která jsou starší než čeština?

Samozřejmě. Uvádí se, že praslovanšti- na zdědila z indoevropštiny asi 2 000 slov nebo slovních kořenů a většina z nich po- kračuje i do češtiny. Jedná se o základní slovní zásobu – například o číslovky nebo označování příbuzenských vztahů – sestra, bratr – to jsou slova, která si jsou ve větši- ně indoevropských jazyků podobná a která pokračují už tisíce let. Je to součást stabilní slovní zásoby, jež se nemění.

■ Četl jsem o ustálení českého přízvuku a moc jsem tomu procesu nerozuměl...

Zrovna se teď zajímám o období přero- du z praslovanštiny do slovanštiny a tam se právě ten přízvuk řeší. Původní praslo- vanský přízvuk byl pohyblivý jako třeba v ruštině a v západoslovanských jazycích se ustálil na konkrétní slabice – v češtině na první, v polštině na předposlední. Kdy k tomu došlo, je těžké stanovit, protože ne- máme zvukové záznamy, ale můžeme to poznat podle rytmu básnických skladeb. Je ale také možnost vycházet z latinských tex- tů, jež obsahují bohemika, tedy české vý-razy, nejčastěji vlastní jména, a na základě rytmických klauzulí, které jsou pro výstav- bu latinského textu charakteristické, určit místo přízvuku těchto českých slov. Takhle vlastně lingvisté prokázali, že v době *Kos- movy kroniky* (12. století) už byl asi přízvuk ustálený na první slabice. A jeden můj ko- lega přišel s tím, že by se takhle dala pro- věřit i *Kristiánova legenda*, o níž se předpo- kládá, že pochází z konce 10. století. Takže se možná doba toho ustálení ještě upřesní.

■ Čím víc si o etymologii čtu, tím víc mi vyplývá význam obrozeneckého přírodo- vědce Jana Svatopluka Presla. Přitom kaž- dý mluví hlavně o Jungmannovi nebo Dobrovském.

Asi opravdu nenajdeme žádnou jinou oso- bu, která by do češtiny vnesla tolik vlastních slov. Dobrovského se to netýká, ten ani ne- věřil, že by čeština mohla někdy normálně fungovat. Josef Jungmann do jazyka určité přinesl hodně slov, ale vedle něj skutečně vyčnívá Presl, jenž vymyslel velké množství slov ze zoologické, mineralogické i botanic-



Slovo král je přesmyk jména Karl, čili se do slovanštiny – a češtiny – dostalo někdy v době vlády franckého panovníka Karla Velikého, což bylo na přelomu 8. a 9. století. Snímek je ze znojenského vinobraní.



ké terminologie. Jsou to slova, která jsou v češtině unikátní a nenajdeme je nikde jinde, jako *klokán* nebo *tučňák*. Přípona *-yš* ve slovech *slepýš*, *chřestýš*, *hroznýš* je taky jeho. A nemůžu se tady nezmínit o slově *krajta*. Mám totiž v češtině několik slov, jež mi obrazně řečeno nedají spát, protože je u nich etymologie nejasná, a *krajta* je jedním z nich. Přestože je staré necelých 200 let, my vůbec nevíme, odkud ho Presl vzal. Našel jsem, že angličtina má z indických domorodých jazyků slovo *krait*, které ovšem označuje korálovce, tedy úplně jiného a jedovatého hada. Že by se toto slovo stalo inspirací pro Presla, je hodně divoká spekulace.

■ Jaká další slova vám nedají spát?

Třeba slovo *puhý*. Je to slovo běžné, je to slovo staré, používané už od nejstarších památek ze 14. století, a nikde ve slovanských jazycích nic podobného není. Nebo slovo *všímat si* – také je pouze české, minimálně od 15. století, a i když tam existují některé etymologické nápady, jsou trošku křkolomné – třeba Machek navrhuje, že je to původní *v uši jímati*, což je dost násilné, ale nic věrohodnějšího asi není.

■ **Prekvapilo mě, že básník Václav Hanka, který se měl v 19. století podílet na podvrhu údajně prastarých českých rukopisů, si prý do nich také vymyslel i pár slov, jež se ovšem ujala...**

Ano, napadá mě třeba slovo *bujarost*, které se uchytilo. Mimořádně ty jeho novotvary také přispěly k odhalení, že je to asi falzum, když jazykovědec Jan Gebauer poukázal na slova, jež jinde ve starých památkách nejsou. Na druhou stranu je třeba uznat, že to Hanka dělal dost šikovně.



▲ **Tabuizovaná slova. Co to je? Pěkným příkladem je třeba slovo *medvěd*. Naši pověřiví předci se báli mluvit o něm jako o nebezpečné šelmě, aby ji tím nepřivolali, a tak ho raději vykreslili jako milé zvíře, které rádo mlsá – původně *medujed*, tedy ten, který se živí medem.**

■ **Vypovídá to nějak o češtině? Že je třeba tvárnější, když si jeden člověk vymyslí slovo, které i za několik století platí pro celou společnost?**

Je to samozřejmě dané tím, že to bylo v době národního obrození, kdy čeština ta nová slova potřebovala, a proto slova do jazyka pronikala mnohem snáze než dnes. Bylo potřeba slovník nějak dobudovat a to

„Presl vymyslel slova jako klokán nebo tučňák.“

byla zásluha Jungmanna a skupiny okolo něj. Čím hlouběji člověk do Jungmannova slovníku pronikne, tím větší obdiv – i k některým jeho etymologickým výkladům – musí pojmout. A když si vezmete, že takové dílo vyšlo během pěti let, je to neuvěřitelné. To by dnes možná nevyšlo ani

do patnácti nebo dvaceti let. Měl sice řetěz spolupracovníků, ale hlavně měl cit, protože většina slov, která dotvořil nebo převzal, se v jazyce uchytila.

■ **Asi poslední věc jsou tabuizovaná slova. Ten starodávný princip stojí prý na tom, že něco neřekneme, abychom to náhodou nepřivolali. Jako třeba *medvěd* nebo *d'ábel*.**

Tabu má různé typy a to, o čem mluvíte, se u primitivních společností týkalo nemocí a obávaných zvířat, jako je právě třeba v češtině hezký příklad *medvěd* (z pověřivé obavy, že by hovor o šelmě mohl nebezpečného tvora přivolat, hovoří se opisně o tom, kdo má rád med, původní tvar byl *medujed*, pozn. red.). Potom se vyděluje tabu, které se v Úvodu do etymologie Erharta a Večerky nazývá sakrálně-kultické a týká se náboženského kultu. Sem by možná patřil ten *dábel* (z řeckého *diabolos*, „ten, který pomlouvá“, pozn. red.), to už jsou vyšší představy náboženské, a vlastně ani slova *dábel* či *bůh* se neměla brát nadarmo. Jsou to zapovězená slova, a z toho důvodu vznikají nejrůznější zkomoleniny, jako když se místo *hergot* řekne *herdek* a místo *krucifix* třeba *krutí brko*. A pak existuje emocionální tabu, které spočívá v tom, že některá slova jsou v očích společnosti považována za nevhodná a neslušná, a ta také tomu tabu podléhají.

■ **Myslíte třeba vulgarismy?**

Ano, ty samozřejmě v různých společnostech můžou fungovat jinak. Vedu například vnitřní polemiku s autory toho Úvodu do etymologie, kteří tvrdí, že tenhle druh tabu zřejmě fungoval už v prajazyce. Uvádí tam třeba slovanské slovo *govьno*, které je podle nich tabuová náhražka jiného indoevropského slova pro lejno. Ale já bych tomu oponoval tím, že ve staré češtině tak

silně to tabu nefungovalo, protože třeba Hus slovo *hovno* používá i ve své *Postile*, a *kurva* tam má myslím taky. Takže bych řekl, že emocionální tabu, tedy potlačování neslušných slov, je spíš výdobytek té nové a konvenční, modernější společnosti.

■ **Já si také dovedu představit, že když v kázání mluví mistr Jan o prostitutkách, pak použije slovo *kurva*, protože tehdy bylo normální.**

Ano, tehdy se to zřejmě používalo a nemělo to tak vulgární zabarvení jako dnes, i když se to s odstupem těžko soudí. Dnes asi některá slova vnímáme jako „sprostší“, než byla dřív, ale vždy je to ovlivněné společností. Slova sama si tohle v sobě nenesou. Domácí slova, která souvisí s vyměšováním nebo sexem, jsou považována za sprostá, ale jakmile použijete latinské termíny *penis* nebo *exkrement*, už je to přijatelné.

■ **Nemůžu si nevybavit, že Němcová používala v *Babičce* slovo *šukat*. To tehdy znamenalo „hledat“?**

Ne, *szukać* znamená „hledat“ v polštině. V 19. století to v češtině vyjadřovalo rychlé, těkavé pohyby sem a tam: *šukala po domě*, tedy znamenalo „rychle se pohybovala po domě“. A takový ten rychlý pohyb sem a tam se potom přenesl na dnešní vulga-

„Hus používá slovo *hovno* ve své *Postile*.“

rismus. Zase je v tom určitá vulgární metafora, jazyková inovace a snaha pojmenovat tabuizovanou činnost nějak krypticky. Podobnou vulgární specifikací je i sloveso *mrdati*, které ještě v 19. století znamenalo „hýbat, kývat, vrtět (ocasem)“, a také *šoustat*, které znamenalo „smýkat sem a tam, šoupat, třít, šustit“. V 19. století tahle slova ten dnešní význam ještě vůbec neměla. Jedině staré sloveso, které zřejmě vyjadřova-

lo tu činnost, o níž se bavíme, je asi *jebati*, alespoň pokud můžeme soudit z příbuzných slov ve staré indičině a řečtině. Ale zajímavé je, že ten původní význam ve starých textech zachycen není (že by přece jen tabu?), ovšem je tam význam „plísnit, nadávat“ a význam obecného náhražkového slovesa, tedy to, co známe dneska třeba z vojenského slangu (*jebal rychtáři* – „nadával“, *jebe se mi z řeky* apod.).

■ **Dalo by se z dosavadního vývoje jazyka odhadnout, kolik z češtiny bude zachováno třeba za 200 let? A v čem se bude měnit? Asi bude používat víc slov mezinárodních.**

Tohle se dá těžko predikovat. Zřejmě asi je, že se nebude měnit hláskosloví, které je už od nějakého 16. století ustálené. Předpokládá se, že hláskové změny začínají v nějaké menší skupině, která má ve společnosti značný vliv a jejíž výslovnost je módní, a odtud se změny přenášejí do dalších vrstev společnosti. Na to ale dnes, kdy jsme dennodenně vystaveni působení jednotného jazyka, jímž na nás mluví média, a kdy se všechny složky společnosti prolínají vertikálně i horizontálně, není prostor.

■ **Novotvary jako „selfičko“ nebo „rouškař“ vás zajímají, nebo se staráte spíš o historii?**

Z etymologického hlediska mě to moc nezajímá, protože jde o slova etymologicky průhledná. Na druhou stranu moje etymologické vnímání zbystrí u slov nové generace, která mi etymologicky průhledná nejsou. Třeba *felit* ve významu „chodit s kamarády“. Pak mi došlo (tedy spíš mě na to navedl syn), že to je zřejmě od anglického *fellow*, „kamarád“. Takové slovo má ale historii jen na dva řádky.

■ **Podobně se prý lama říká člověku, který je v něčem pomalý, zaostalý. A nesouvisí to s jihoamerickým zvířetem, ale s anglickým slovem *lama*, „nešika“.**

To je dost pravděpodobné a byl by to další příklad lidové etymologie, kdy se to slovo asociuje s lamou jako něčím formálně blízkým. Tady se to dá celkem snadno odhalit, ale ve slangu je samozřejmě vynalézavost velká, takže pokud slovo není zrovna nějaký průhledný anglicismus, jeho původ se hledá těžko. Etymologizovat slangové výrazy je jeden z nejtěžších úkolů.



Jan Čáp

Pro pátrání po významu slov už dnes není nutné listovat v knihovně desítkami slovníků. „Pracuje se třeba na staročeské textové bance, která je spolu s dalšími užitečnými věcmi dnes dostupná na internetových stránkách Vokabulář webový,“ říká Jiří Rejzek.



Jiří Rejzek je autorem etymologického slovníku, který navazuje na předchozí padesát let starý slovník Václava Machka a v lecčem jej upřesňuje. „Václav Machek je náš asi nejrenomovanější a nejuznávanější etymolog 20. století, ale používal některé přístupy, které už dnešní etymologie těžko přijímá,“ říká Rejzek.

